

MODERNLEŞME, SİYASAL İSLAM VE KADINLAR

Doç.Dr. Nilüfer NARLI*

Giriş

Ekonomik ve siyasal yaşamda modernleşmeye tepki olarak Müslüman toplumlarda kadınların konumlarındaki değişikliklerin sonuçları üzerine yapılan çalışmalar, yerel kültür –din, gelenek ve alışkanlıklardan oluşan– ve modernleşme sırasında ortaya çıkan yeni kültürel unsurların arasındaki ilişkilerin dinamizmini de göz önüne almalıdır. Bunun da ötesinde, bu ilişkiye bağlı olarak, bu çalışmalar modernleşme, kentleşme ve ekonomik gelişme esnasında Müslüman kadınların konumundaki değişiklikler üzerinde siyasal İslam'ın veya İslamizmin (aşağıda tanımlanmıştır) sonuçlarını da hesaba katmalıdır.

Önerilen bu iki görüş önemlidir, zira birçok Müslüman toplumda kadınların ev kadını ve anne olarak rollerinin zarara uğrayacağı ve kadınlara ekonomik ve siyasal faaliyetlere katılmak için daha fazla fırsat tanıyan yeni gelişmelerin sonucu olarak, geleneksel açıdan erkeklerin kadınlar üzerindeki otoritesinin azaltacağı inancından dolayı dini ve kültürel değer yargıları, insanları kadınların rolleri ve statülerindeki değişikliklere karşı daha katı ve dirençli bir tutuma yöneltmektedir (aşağıda bu gözlemin örneklerini görebilirsiniz).

Tarihsel olarak, Batının ekonomik dönüşümü erkek ve kadınlar arasındaki rol ve statü farklılaşmasının yapısını değiştirmiştir. Sanayileşme öncesi, kadının rolünü evin içine kısıtlayan ataerkil iş bölümü, yerini cinsiyetten çok bireysel yeteneğe bağlı olarak rolleri bölüştüren bir yapıya bıraktı. Edebiyatta ekonomik gelişme ve modernleşmenin geleneksel rollerin ve statülerin cinsiyete bağlı olan eşitsizliklerini azalttığına dair örnekler bulunabilir¹. Bunlar, kentleşme ve sanayileşmenin, eğitim ve çalışma şartlarının tüm seviyelerde ve

* M.Ü. Uluslararası İlişkiler öğretim üyesi.

¹ Mill ve Taylor., 1970 "Kadınların Özgürleşmesi", Cinsiyet Eşitliği Üzerine Denemeler, Chigaco, s.123-242; Patai. R., 1967 Modern Dünyada Kadınlar. New York; Goode. W.J. 1963, Dünya Devrimi ve Aile Düzeni. New York.

sektörlerde gelişmesinin yeni fırsatlar yarattığını ve Batıda sanayileşme öncesi tarımsal toplumda kadınların karşılaştığı engelleri ortadan kaldırdığını öne sürmektedir.

Sanayileşmiş toplumun çeşitliliği ve karmaşıklığı kadınların evlerinin dışında da değişik alanlarda potansiyellerini geliştirmek için daha fazla fırsatlar kazanma şansını tanımıştır. Kadınlar ayrıca kişisel ve sosyal özgürlüklerinin de arttığının farkına varmışlardır. Ancak, Afrika'da ve Latin Amerika'da sanayileşme ve modernleşme her zaman kadınların konumlarında iyileşmelere yol açmamıştır. Bazı durumlarda, kadınlar kırsal ve geleneksel yaşamlarında ekonomik faaliyetlerinin kontrolünü kaybetmiş ve kentleşme ve sanayileşmenin sonucu olarak marjinalleşmişlerdir².

Orta doğuda ve Pakistan, Afganistan, Hindistan, Endonezya ve Malezya'yı içine alan Müslüman nüfuslu Asya ülkelerinde modernleşme, ekonomik gelişme ve kentleşmenin sonucu olarak, yüksek öğretimde ve iş hayatındaki kadınların sayısı artmıştır³. Buna karşın, toplum ve politikacılar Müslüman kadınlar üzerinde çelişkili talepler ortaya koymaktadır. Politikacılar kadınların toplumda daha faal bir rol oynamasını kabul etmesine ve kadınların yüksek öğrenim fırsatlarını arttırmasına rağmen, toplum hâlâ kadının esas rolünü eş ve anne olarak görmektedir. Alternatif roller ve davranış biçimleri öneren çeşitli ve çelişkili değerlere maruz kalmak, bir ikilem yaratmaktadır; dini kültürlerini koruma isteğinin bir parçası olarak kadınların geleneksel ev kadını rollerindeki vurguya uyum sağlarken, Müslüman kadınlar daha fazla kariyer yapma fırsatı ve kamu yaşamına aktif olarak katılmak istiyorlar⁴. Müslüman

² Literatürde bazı yazarlar bazı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde yaptıkları gözlemlere dayalı olarak, sanayileşme ile kadınların toplumdaki konumlarının iyileştiği varsayımını eleştirdiler. Bknz. Allen V.J. 1974 "Militer Üyelik, Hür Kadın, Modern Afrika Kadının Politik ve Apolitik Tarzları." *Kadınlar ve Politika*'dan, J.J. Jaquette, ed., Toronto, s.304-322; Allen V.J. 1976, "Afrikalı Kadınlar, Modernleşme ve Ulusal Hürriyet" *Dünya Kadınları, Karşılaştırmalı Bir Çalışma*'dan, L.B. Iglitzin ve R. Ross., eds. Londra, s.25-54; Jaquette, S.J. 1976, "Latin Amerika'da Kadınların Siyasete Katılımı" *Dünya Kadınları, Karşılaştırmalı Bir Çalışma*'dan, L.B. Iglitzin ve R. Ross., eds. Londra, s.55-74; Leacock, E. 1978, "Egaliteryen Bir Toplumda Kadının Statüsü: Sosyal Değerlendirme İçin Sonuçlar" *Güncel Antropoloji*, Cilt 19: 247-255; Tinker, I. et. al., 1974, *Kültür ve Toplumsal Değişim*, Washington D.C.

³ Fox, L.G. 1973, "Ankara, Türkiye'de Kadınlararası Modernleşmenin Belirleyici Etmeni". *Evlilik ve Aile Jurnali*, Cilt 34 (Ağustos): 320-329; Yousef, N. M. 1972, "Kadınların Değişken İş Gücüne Katılmaları ve Ortadoğu Ülkeleri: Aile Özelliklerinin Etkisi". *Sosyal Güçler*, Cilt 5 (Aralık): 135-15; Yousef, N.M. 1974, *Gelişen Toplumlarda Kadın ve İş*, Berkeley: Woodsmall, F.R. 1960, *Kadın ve Yeni Doğu*, Washington D.C.

⁴ Kadınların gelişimdeki rolü üzerine değişik grupların ve toplumların çelişkili görüşlerinden dolayı ortaya çıkan Müslüman Kadınının ikilemi üzerinde çalışmalar vardır. Papaneek, H. ve Jahan, 1977, "Güney ve Güneydoğu Asya'da Kadınlar: Sorunlar ve Araş-

kadınların içinde bulunduğu ikilem, Müslüman inancını ve dini kimliğini aşındırıp sonunda yok edecek olan, bağımsızlık sonrası sürecindeki sömürgeciliğin bir uzantısı olan modernleşmenin getireceği modern kuruluş ve kültürel olgulara karşı Müslümanlığın kararsızlığından kaynaklanmaktadır.

Bu ikilemi daha da karmaşık hale getiren, sıklıkla anti-modernleşme retorığı kullanan İslamist hareketler oluşmuştur. Bunların öğretileri geleneksel değerlerdeki değişime kültürel direnç uygulamasını tekrar tekrar desteklemektedir, özellikle cinsiyetler arasındaki ilişkileri düzenleyen konularda. Memissi'ye göre⁵, kamu hayatına daha fazla katılım yönünde kadınların rolündeki değişime direnç, Müslüman dünyasında kadınların sembolik önemi ile ilgilidir. Kadınlar, erkeklerin şerefini temsil ederler ve bu yüzden geleneksel olarak tanımlanmış olan kadınların rollerinde herhangi bir değişiklik ortaya çıktığı zaman, bu durum erkeklerin şerefine çığnemesine yönelik olarak potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir.

İslam Devletleri ve Kadın

Önde gelen İslam entelektüelleri ve ideologları ideal bir İslam devleti modeli üzerinde bir fikir birliğine varamamışlardır. Bazı Müslümanlar için, İran, Sudan, Pakistan ve Suudi Arabistan İslam devletlerinin en iyi örnekleridir. Diğer taraftan, bazı Müslümanlar da güncel Müslüman dünyasında henüz ideal bir İslam devletinin kurulmamış olduğunu iddia etmektedirler. Onlar için, sadece bir tane gerçek anlamda İslam devleti vardı; Peygamber Muhammed'in zamanında kurulmuş olan devlet.

Şeriat yasalarının geçerli olduğu İran, Pakistan ve Sudan'daki kadınların durumunu incelediğimiz zaman, Kuran'ın etiği ve uygulamalar arasında keskin bir çelişki görüyoruz. Kuran kadın ve erkeğin haklılığının eşitliğini vurgulamakta ve açık ve seçik bir biçimde kadın ve erkeğin eşitliğini ve kadınların erkeklerle eşit olarak paylaştıkları insani potansiyele ulaşma haklarını tanımaktadır⁶. ancak İran, Sudan ve Pakistan'da kadınlara eşit muamele ya-

tırma". *Sosyal Değişim*, Cilt 7 (Mart): 24-37; Papanek, H. 1985. "Eğitim ve Çalışma Bağlantısında Sınıf ve Cinsiyet". *Karşılaştırmalı Eğitim Özeti*, Cilt 29: 317-349; Iglitzin, B.L. 1976 "Önsöz" *Dünya Kadınları: Karşılaştırmalı Çalışma*, L.B. Iglitzin ve Ross., eds. Londra, s.1-7; Minai, N: 1981. *Kadın ve İslam: Ortadoğu'da Gelenek ve Gelecek Dönemi*, Londra.

⁵ Memissi, Fatıma. 1973. *Peçenin Ötesinde: Modern Bir Müslüman Toplumunda Erkek-Kadın Dinamiği*, Massachusetts.

⁶ Müslüman feminist teolojist Riffat Hassan'a göre, Kuran erkek ve kadınlara tam eşitlik tanımaktadır. Hassan Riffat 1995. "Çeşitli Şekillerde Tutuculuğun Artışı: Stratejiler. Kadınlar Üzerine STK Forumu esnasında sunulan çalışma, Beijing, 1995. (4 Eylül 1995). Ayrıca bkz. Hassan Riffat, 1991. "İslam Geleneğinde Kadın-Erkek Eşitliği Ko-

pılmadığını görüyoruz. FIS (İslamik Cephe) militanlarının Cezayirli kadınlara karşı yürüttüğü zalim ve haksız hareketler Cezayir’de sadece kadınların insani onurlarının değil, yaşama haklarının bile ihlal edildiğini gösteriyor.

Bu ülkelerde İslami rejimlerin kurulmasından önce ve sonra, kadınlar aktif olarak İslami hareketlere katkı yapmışlardır. Bunun ödülü olarak da, “İslamlaşma” örtüsü altında kadınlara karşı önyargılı olan yasaların getirdiği baskılara maruz kaldılar. Örneğin, “Hadud Kanununun” yasallaşması (Şeriat dayalı bu kanun Pakistan’da 1979’da yasallaştı, buna göre “Hadd” suçlarında, ırza geçme eylemi de dahil olmak üzere, kadınların şahitliği mahkemelerde kabul edilmiyordu, bu yüzden kadınlara karşı bir şiddet dalgası baş gösterdi ve Pakistan’ın her yanında kadınlara karşı yayınlar yapıldı.) Hassan’ın gözlemlediği üzere, “Pakistan’da birçok kadın ‘dogmatik uykularından’ yasal sistemin ‘İslamleştirilmesi’ tarafından uyandırıldı, Ladud Kanunu ve Delil Kanunu (1984) gibi kanunların yasallaştırılması ve diğer önyargılı yasaların (Kıstas ve Diyet veya ‘kan parası’) geçerlilik kazanması tehdidi, kadınların statüsünü erkeklere kıyasla çok daha düşük bir konuma getirdi”⁷. İran ve Sudan’da dini tutuculuk güçleri kadınları erkeklerin yarısı kadar veya daha düşük bir konuma getirdi. İran’da 1979 devriminden hemen sonra, İran’ın dini liderleri çok eşliliği ve erkeklerin boşanma ve çocukların velayeti konusundaki tek taraflı haklarını kısıtlayan Şah’ın 1975’te çıkarttığı Aileyi Koruma Kurununu iptal ettiler. Anayasayı yeniden yazarken, devrim liderleri annelik ve ev kadınlığının önemini vurguladılar.

Bu mantıkla kreşleri, aile planlama kliniklerini kapattılar ve kürtaj ile her türlü doğum kontrolünü yasakladılar (ancak 1990’ların başlarından beri aile planlamasını destekliyorlar). Üniversitelerde cinsiyet ayrımcılığı yerleşti ve kadınların hukuk, ziraat, jeoloji, arkeoloji ve maden mühendisliği gibi bazı alanlara girmeleri yasaklandı. Faal durumda olan tüm kadın hakimlerin 1979’da devrimden sonra istifa etmeleri istendi.

Böylelikle İslamcı devrim için tesettür giyimli İran kadınlarının vermiş olduğu destek, sadece eğitim ve profesyonel fırsatlar açısından değil, evlilik, boşanma ve çocuklarının velayeti konularında da kadını eşitsiz bir konuma sokmuş oldu⁸. Tutucu ulema, Cumhurbaşkanı Rafsancani önderliğinde, ılımlıların İran kadınlarının statüsünü iyileştirmek ve çalışma yaşamına katılımları-

nusu.” Kadın ve Erkeklerin Liberasyonu. Leonard Grop. Riffat Hassan ve Hain Gordon. New York: Greenwood Press. s.66-81.

⁷ Bknz. Hassan (1995:7).

⁸ Devrimden sonra İran kadınlarının statüsündeki değişim ve ılımlı ulemanın onların statüsünü iyileştirmek için yaptığı çabaların anlatımı için, Bknz. Ramazani Nesta. 1993. “İran’da Kadın: Devrimsel Git Gel”, *Ortadoğu Jurnalı*. Cilt 47 (3): 408-428.

kadınların içinde bulunduğu ikilem, Müslüman inancını ve dini kimliğini aşındırıp sonunda yok edecek olan, bağımsızlık sonrası sürecindeki sömürgeciliğin bir uzantısı olan modernleşmenin getireceği modern kuruluş ve kültürel olgulara karşı Müslümanlığın kararsızlığından kaynaklanmaktadır.

Bu ikilemi daha da karmaşık hale getiren, sıklıkla anti-modernleşme retorığı kullanan İslamist hareketler oluşmuştur. Bunların öğretileri geleneksel değerlerdeki değişime kültürel direnç uygulamasını tekrar tekrar desteklemektedir, özellikle cinsiyetler arasındaki ilişkileri düzenleyen konularda. Mernissi'ye göre⁵, kamu hayatına daha fazla katılım yönünde kadınların rollerindeki değişime direnç, Müslüman dünyasında kadınların sembolik önemi ile ilgilidir. Kadınlar, erkeklerin şerefini temsil ederler ve bu yüzden geleneksel olarak tanımlanmış olan kadınların rollerinde herhangi bir değişiklik ortaya çıktığı zaman, bu durum erkeklerin şerefine çığnenmesine yönelik olarak potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir.

İslam Devletleri ve Kadın

Önde gelen İslam entelektüelleri ve ideologları ideal bir İslam devleti modeli üzerinde bir fikir birliğine varmamışlardır. Bazı Müslümanlar için, İran, Sudan, Pakistan ve Suudi Arabistan İslam devletlerinin en iyi örnekleridir. Diğer taraftan, bazı Müslümanlar da güncel Müslüman dünyasında henüz ideal bir İslam devletinin kurulmuş olduğunu iddia etmektedirler. Onlar için, sadece bir tane gerçek anlamda İslam devleti vardı; Peygamber Muhammed'in zamanında kurulmuş olan devlet.

Şeriat yasalarının geçerli olduğu İran, Pakistan ve Sudan'daki kadınların durumunu incelediğimiz zaman, Kuran'ın etiği ve uygulamalar arasında keskin bir çelişki görüyoruz. Kuran kadın ve erkeğin haklılığının eşitliğini vurgulamakta ve açık ve seçik bir biçimde kadın ve erkeğin eşitliğini ve kadınların erkeklerle eşit olarak paylaştıkları insani potansiyele ulaşma haklarını tanımaktadır⁶, ancak İran, Sudan ve Pakistan'da kadınlara eşit muamele ya-

tırma". *Sosyal Değişim*, Cilt 7 (Mart): 24-37; Papanek, H. 1985. "Eğitim ve Çalışma Bağlantısında Sınıf ve Cinsiyet". *Karşılaştırmalı Eğitim Özeti*, Cilt 29: 317-349; Iglitzin, B.L. 1976 "Önsöz" *Dünya Kadınları: Karşılaştırmalı Çalışma*. L.B. Iglitzin ve Ross., eds. Londra. s.1-7; Minai, N. 1981. *Kadın ve İslam: Ortadoğu da Gelenek ve Geçiş Dönemi*. Londra.

⁵ Mernissi, Fatima. 1973. *Peçenin Ötesinde: Modern Bir Müslüman Toplumunda Erkek-Kadın Dinamiği*. Massachusetts.

⁶ Müslüman feminist teolojist Riffat Hassan'a göre, Kuran erkek ve kadınlara tam eşitlik tanımaktadır. Hassan Riffat 1995. "Çeşitli Şekillerde Tutuculuğun Artışı: Stratejiler. Kadınlar Üzerine STK Forumu esnasında sunulan çalışma, Beijing, 1995. (4 Eylül 1995). Ayrıca bkz. Hassan Riffat. 1991. "İslam Geleneğinde Kadın-Erkek Eşitliği Ko-

pılmadığını görüyoruz. FIS (İslamik Cephe) militanlarının Cezayirli kadınlara karşı yürüttüğü zalim ve haksız hareketler Cezayir’de sadece kadınların insani onurlarının değil, yaşama haklarının bile ihlal edildiğini gösteriyor.

Bu ülkelerde İslami rejimlerin kurulmasından önce ve sonra, kadınlar aktif olarak İslami hareketlere katkı yapmışlardır. Bunun ödülü olarak da, “İslamlaşma” örtüsü altında kadınlara karşı önyargılı olan yasaların getirdiği baskılara maruz kaldılar. Örneğin, “Hadud Kanununun” yasallaşması (Şeriat dayalı bu kanun Pakistan’da 1979’da yasallaştı, buna göre “Hadd” suçlarında, ırza geçme eylemi de dahil olmak üzere, kadınların şahitliği mahkemelerde kabul edilmiyordu, bu yüzden kadınlara karşı bir şiddet dalgası baş gösterdi ve Pakistan’ın her yanında kadınlara karşı yayınlar yapıldı.) Hassan’ın gözlemlediği üzere, “Pakistan’da birçok kadın ‘dogmatik uykularından’ yasal sistemin ‘İslamleştirilmesi’ tarafından uyandırıldı, Ladud Kanunu ve Delil Kanunu (1984) gibi kanunların yasallaştırılması ve diğer önyargılı yasaların (Kıstas ve Diyet veya ‘kan parası’) geçerlilik kazanması tehdidi, kadınların statüsünü erkeklere kıyasla çok daha düşük bir konuma getirdi”⁷. İran ve Sudan’da dini tutuculuk güçleri kadınları erkeklerin yarısı kadar veya daha düşük bir konuma getirdi. İran’da 1979 devriminden hemen sonra, İran’ın dini liderleri çok eşliliği ve erkeklerin boşanma ve çocukların velayeti konusundaki tek taraflı haklarını kısıtlayan Şah’ın 1975’te çıkarttığı Aileyi Koruma Korununu iptal ettiler. Anayasayı yeniden yazarken, devrim liderleri annelik ve ev kadınlığının önemini vurguladılar.

Bu mantıkla kreşleri, aile planlama kliniklerini kapattılar ve kürtaj ile her türlü doğum kontrolünü yasakladılar (ancak 1990’ların başlarından beri aile planlamasını destekliyorlar). Üniversitelerde cinsiyet ayrımcılığı yerleşti ve kadınların hukuk, ziraat, jeoloji, arkeoloji ve maden mühendisliği gibi bazı alanlara girmeleri yasaklandı. Faal durumda olan tüm kadın hakimlerin 1979’da devrimden sonra istifa etmeleri istendi.

Böylelikle İslamcı devrim için tesettür giyimli İran kadınlarının vermiş olduğu destek, sadece eğitim ve profesyonel fırsatlar açısından değil, evlilik, boşanma ve çocuklarının velayeti konularında da kadını eşitsiz bir konuma sokmuş oldu⁸. Tutucu ulema, Cumhurbaşkanı Rafsancani önderliğinde, ilimhanelerin İran kadınlarının statüsünü iyileştirmek ve çalışma yaşamına katılımları-

nusu.” Kadın ve Erkeklerin Liberasyonu. Leonard Grop, Riffat Hassan ve Hain Gordon. New York: Greenwood Press. s.66-81.

⁷ Bknz. Hassan (1995:7).

⁸ Devrimden sonra İran kadınlarının statüsündeki değişim ve ilimhanelerin onların statüsünü iyileştirmek için yaptığı çabaların anlatımı için, Bknz. Ramazani Nesta. 1993. “İran’da Kadın: Devrimsel Git Gel”, *Ortadoğu Jurnalı*. Cilt 47 (3): 408-428.

nı arttırmak için son zamanlarda yaptıkları girişimlere karşı çıktılar. Buna rağmen, yüksek eğitimde, iş gücünde ve parlamentoda hatırı sayılır sayıda kadın bulunmaktadır.

İran, Sudan, Pakistan ve Afganistan gibi İslami devletler olarak adlandırılan ülkelerde, kadınların İslamcı hareketlere ve/veya İslamlaşmaya yaptıkları katkının sonucunda birçok yasa kadınların konumlarını iyileştirmede ve erkeklere göre ikinci sınıf, alt ve daha düşük bir konuma itildiler. Afganistan'da ise, zamanın Başbakanı Gülbettin Hikmetyar katı Şeriat kuralları getirerek tesettürlü giyimi Temmuz 1996'da mecburi kıldı. Taliban İslamcıları⁹, şimdi ülkenin çoğunu kontrol altına almışlar ve Afgan hükümetini devirmişlerdir, ayrıca erkek ve kadınlar için çok daha katı giyim kuşam kuralları getirdiler ve kontrol altına aldıkları bölgelerde kadınların evlerinin dışında çalışmasını yasakladılar.

Türk Kadınlarının Modernleşme Deneyimi

Modernleşme, 19'uncu Yüzyılda parlamenterlik, anayasacılık, laik eğitim ve cinsiyet eşitliği gibi reformcu fikirleri destekleyen küçük bir batı eğitimli alt düzey bürokrat ve gazeteci grubu olan Jöntürkler zamanında başlamıştı. Osmanlı devlet yönetim anlayışının fiili uygulamasını temsilci devletin kurulmasını destekleyen bir kavram olarak yorumladılar¹⁰. 1839'da Tazminat reformları ile gelen politik ve sosyal gelişmeler, Türkiye'nin entelektüel yaşamında bir dönüm noktası olmuştu. 1883'te matbaaların sayısı 54'e çıktı ve 1903'te 99'a ulaştı¹¹. Gittikçe büyüyen günlük ve haftalık gazete sayısı "yeni" fikirleri ortaya atmaya başladı ve kamu ve özel alanlarda eski kurumlara, uygulamalara ve alışkanlıklara karşı meydan okumaya başladı.

⁹ Taliban Kabil'i 27 Eylül 1996'da ele geçirdi. Eylül 1994'te güney Afganistan'da Taliban ortaya çıktı ve süratle bir çok bölgenin kontrolünü ele geçirdi. Taliban mensupları etkin olarak genellikle Pastun'durlar ve çoğunluğunun orjinalleri üç yerden biridir. Hareketin liderlerinden birçoğu -kurucusu Molla Muhammed Ömer dahil olmak üzere- 1980'li yıllarda Sovyet güçlerine karşı savaşmış olan Mücahitin'lerdi. İkinci bir önemli Taliban alt-bileşeni Dürani Kandahari'lerdi. bunlar geleneksel olarak eski Afgan Kraliyet ailesini destekliyorlardı. Üçüncü ve belki de en kalabalık unsur ise, Batı Pakistan'da Medreselerin genç mezunları idi. Islamabad'daki Cemiyet-i Ulema-İslam Partisi, Fazlur Rahman liderliğinde Afgan öğrencilerin çoğunluğunun Pakistan'a gelen Afgan muhacirlerinin çocukları veya öksüz çocuklar olduğu bu okulları işletiyordu. Okulların tedrisatları Taliban'ın politik ve teolojik inançlarına dair bazı ipuçları vermektedir, bunlara İslamın harfîyen yorumlanması ve kadınların eğitim ve çalışma haklarını kısıtlamak da dahildir. IISS Stratejik Görüşler. Cilt 2, No.9, Kasım 1996. Londra IISS.

¹⁰ Bianchi, Robert. 1984. *Türkiye'de Menfaat Grupları ve Politik Gelişmeler*. Princeton: Princeton University Press.

¹¹ Caporal, Bernard. 1982. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 1919-1970*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları (Çeviri: Ercan Eyüpoğlu)

1924'te halifelik kaldırılması, anayasal kanunların desteklediği laikliğin benimsenmesi ve Şeriat kanunlarının İsviçre Medeni Kanununa benzeyen bir Medeni Kanun ile değiştirilmesi ile, Türkiye büyük ölçüde cinsiyet ayrımcılığı ve önyargılılık olgularını ortadan kaldırdı. Çok eşlilik yasadışı ilan edildi, tesettürlü giyim yasaklandı ve kadınlar politik haklarına kavuştular. Türk kadınlarının hürriyetlerine kavuşmaları Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'yi işgal eden Müttefik güçlere karşı verilen savaşa katılmaları ile ilgilidir. Feminist ve milliyetçi kadın yazar Halide Edip Adıvar gibi kadınlar bağımsızlık savaşı için insanları harekete geçirmek için yazıları ve yaptıkları konuşmalarla yardımcı oldular, cephane taşıdılar, milis-kadın askerler olarak Mustafa Kemal'in birliklerine katıldılar ve Kurtuluş Savaşı sırasında hastabakıcı olarak görev yaptılar. Politik hareketlerde daha faal bir rol almak için Türk kadınlarının ilk atılımı bu değildi. Kurtuluş savaşından önce de, Osmanlı devrinde anayasal bir devlet yönetimi getiren 1908 Jöntürk ihtilalinde kadınlar önemli bir rol oynamışlardı¹². Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, eğitilmiş bir grup Türk kadını güçlü bir adım attı ve Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası adında siyasal bir parti kurdu, amaçları siyasal haklarının uygulamaya koyulması ve seçimler sırasında aday olabilmek idi. Parti 1924'te kapatıldı ve Türk Kadınlar Birliği adı altında bir derneğe dönüştürüldü, bu dernek günümüze kadar ülkenin en etkin kadın derneklerinden biri olarak faaliyetine devam etmiştir.

Laikliğin reformları ve önlemleri Türk kadınının statüsünde radikal değişimlere yol açtı. Atatürk kadınlara siyasal haklarını verdi (1934'te) ve yasaların önünde eşitlik sağlamak için gerekli değişiklikleri yerine getirdi. Cumhuriyetin ilk zamanlarında bu hakların tam olarak uygulamaya girmesi için yeterli bir sistem kurulamadı. Ancak kadınlar kendilerini esaretten kurtardılar ve Parlamento'ya girmeye başladılar. Meclise seçilme hakkını ilk kazandıkları zaman kadın adaylar 18 sandalye kazanarak, toplam milletvekili sayısının yüzde 4.5'ini almış oldular, ancak 1946'da çok partili sisteme geçildiği zaman bu rakam dokuz ve yüzde ikiye düştü¹³. Günümüzde Meclis'teki 550 milletvekilinden 13'ü kadındır.

Türkiye'nin tahsilli üst düzey tabakasından gelen kadınlara Atatürk'ün reformlarından kısa bir süre sonra siyasal ve profesyonel konumlar verilmişti. dezavantajlı sosyal gruplardan gelen kadınlar da eğitimde ilerlemeler kaydetmeye başladılar, ancak buluş çağından sonra kadınların kapatılmasını öngö-

¹² Marcus Julie, 1992, Farklılık Dünyası, Londra: Jöntürk ihtilali esnasında kadınların politik aktivizmi üzerine Jenkins'in gözlemleri için Zed Press, Jenkins H.D. Jenkins (n.d.) Türk Kafeslerinin Arkasında, Londra: Glaskow ve Collins.

¹³ Abadan-Unat Nerbin, 1981, "Sosyal Değişim ve Türk Kadını" *Türk Toplumunda Kadın*'den, Nermin Abadan-Unat, ed., Leiden: E.J.Brill, s.5-36.

ren geleneksel değerler ve uygulamalar yüzünden ilerlemeleri epeyce yavaş ve zahmetli olmuştur.

Okuma yazma bilmeyen kadınların sayısı 1935'te yüzde 90.19'dan 1990'de yüzde 28.01'e düştü¹⁴ ve yüksek öğretim kuruluşlarındaki kadınların sayısı arttı. Zorunlu eğitim Türkiye'de kadınların çalışma oranının artmasında önemli rol oynayan etkenler biridir. Günümüzde kadınlar iş gücünün yaklaşık yüzde 33'ünü oluşturmaktadır, ancak aktif kadınların neredeyse yüzde 77'si tarım işçileri olup, çoğunluğu kendi aileleri için ücret almadan tarlada çalışmaktadır (1991'de toplam kadın iş gücünün yüzde 69.3'ünü temsil ediyorlardı). Buna rağmen, kadınlar her sektörde kendilerini gösterdiler ve birçoğu da stratejik açıdan önemli iş ve konuma sahip oldu. Bankacılık, tıp ve öğretim gibi kadınların iş gücüne katılım oranlarının yüzde 30 ile 35 arasında dolıştığı meslek alanlarında yoğun bir şekilde temsil ediliyorlar.

Türk kadınlarının ne ölçüde eğitim ve profesyonel fırsatlardan yararlandıkları, sosyo-ekonomik konumlarına, eğitim durumlarına ve iş deneyimlerine bağlı olarak değişkenlik gösteriyor. 1970'lere kadar merkezdeki üst sınıf kadınları kayırarak, kırsal taşra çevrelerindeki kitleleri göz ardı eden geleneksel elitist yaklaşımdan dolayı, eğitim ve çalışma hayatındaki eşitlikten sadece kentlerdeki üst ve orta sınıf kadınlar yararlandılar. Bu yüzden Türk kadınlarının ikili bir görüntüsü ortaya çıktı: geleneksel kırsal kadın ve kentli kadın. Kırsal bölge kadınları nadiren zorunlu ilköğretimin ötesinde eğitim fırsatlarına sahip oluyor, ücretsiz aile işçisi olarak tarlada çalışıyor ve önemli bir konuma gelmesi üretken faaliyetler sonucu olarak değil, evlilik, çocuk doğurma ve yaşlanma gibi olayların sonucu olarak mümkün olabiliyordu. Kırsal kadının statüsündeki değişiklikler ekonomik ve demografik değişiklikler gibi yapısal değişikliklere bağlı idi. Yeni teknolojilerin gelişmesi, çiftçiliğin mekanize hale gelmesi, köylerin ulusal ekonomi içerisine entegre olmaları gibi olgular ile, ücretsiz kadın tarım işçileri ve maaşlı çalışanlara dönüştü. Köylerden, kasaba ve kentlere giden iç göç ile, erkekler kentlerde daha iyi bir yaşam tarzı yakalamak üzere köyleri terk ettiler ve kadınlar da tarım ekonomisini yönetmek için ve ailelerini idare etmek için daha fazla sorumluluk üstlendiler, bu sayede kırsal bölgelerde erkek otoritesi azaldı ve kadınların gücü arttı.

Buna rağmen, onların sosyal hareketliliği, eğitim, performans ve rekabet ile zenginlik ve statü sahibi olabilen kentli kadınlar karşısında halen kısıtlı kalmaktadır. Metropol şehir merkezinde gecekonduda yaşayan bir kadın, büyük bir ihtimalle hiçbir sosyal güvencesi olmayan bir gündelik temizlikçi kadın olarak hayatını kazanmaktadır. Bu kırsal ve kentli kadın kategorilerine ek

¹⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1993. *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1992. Ankara: DİE Yayınları.

olarak, bir kategori daha vardır ki, bu da küçük taşra kentlerindeki kadındır. Onun statüsü esas olarak kocasının konumuna göre belirlenir. Nadiren dışarıda çalışırlar ama ev bütçesine örgü veya işleme, nakış, dikiş gibi el işleri ile katkı yaparlar. Yaşamları buldukları mahallede geçer, ancak kadınların bilgi alışverişinde bulunmalarını sağlayan kadınlar arası bir ağ şebekesi kurulmuş olup, kocalarının daha iyi iş bulabilmesi veya politik bir grup veya partiye girebilmesi için verilecek kararları etkilemek için bu şebeke vasıtası ile yetki sahibi olan erkeklerle evli olan kadınların nezdinde lobi faaliyetleri yürütürler.

İkilem: Türkiye’de İslamcılık Hareketi ve Modernleşme

Türk kadınlarının haremde dışarı çıkmalarının üzerinden yarım yüzyıldan az bir zaman geçti ve çarşafardan kurtulmaları da bağımsızlıklarını kazanmalarının başlangıç noktasını oluşturdu. Ancak şimdi bazı kadınlar geriye dönüş yapmak, ayrılmış bir dünyada yaşamak ve çarşaf giymek adetini yeniden canlandırmak istiyorlar. Son otuz yıl boyunca meydana gelen sosyo-coğrafi hareketlilikteki artışa bağlı olarak, birçok kadın kırsal veya kasabada-ki taşra ortamından kentlere göç ettiler, burada yakın geçmişte tecrit edilmiş olarak yaşadıkları için öğrenim olanaklarına sahip olamadılar (burada 1930-1960 arası devirden bahsedilmektedir). Eğitimleri ve çalışma hayatları sayesinde sosyal hareketlilik kazanmaları sırasında, üniversite öğrencilerinin arasında gözle görünür bir azınlık çarşaf giydi ve Asr-i Saadet’ün pür İslam yaşamına geri dönüş yapmak istediklerini açıkladılar. Bazıları hayatlarında ilk defa üniversiteye girdikten sonra türban¹⁵ taktılar ve İslamcı bir siyasi sosyalizasyona tabi tutuldular.

Üniversite kampüsleri çoğunlukla radikal siyasal hareketler için verimli bir ortam sağlamışlardır. 1960’ların sonlarında ve 1970’lerde öğrenciler arasında radikal solcular ve aşırı milliyetçi hareket destek buluyordu. 1980’lerin başlarından itibaren, üniversite öğrencileri arasında kökten dincilik büyük sayıda taraftar buldu.

Türkiye’de İslamcı Hareket

İslamcı bir kişi sadece dindar bir Müslüman olmakla kalmayıp, aynı zamanda İslam’ın hem din dem de devlet olması ve ikisinin birbirinden ayrılması gerektiğine inanan bir kişidir. Bu yüzden bu kişinin politik bir konu-

¹⁵ Türban herhangi bir baş örtüsü olabilir; bu baş örtüsü genellikle büyükçe bir eşarptır, ama bir rahibenin başlığına benzer bir örtü de olabilir. Türk sosyal kapsamında türban ve baş örtüsünün kültürel anlamı için, bkz. Narlı Nilüfer, 1996, “Türban: Radikalliğin, İslami Kimliğin, Dindarlığın veya Mütavaziliğin Simgesi”, *İslam ve Laiklik: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar*, Paris L’Harmattan.

mu bulunmaktadır, bir İslam devleti kurmak için bir uğraş içindedir. İslami hareket, merkezdeki elit tabakaya karşı uzun süredir dezavantajlı bir konumda olan kitlelerin mevcut düzene karşı tatminsizliklerini bildirmek için bir çıkış noktası haline gelmiştir. Türk sistemini karakterize eden gitgide daha fazla açılan sosyal uçurumun siyasi tatminsizliklerin arttırdığı çeşitli sosyal grup ve sınıfların rejim karşıtı hislerini dile getirmektedir. Bunlardan en az beş tip Türkiye içerisinde tanımlanabilir: (1) merkez-çevre çatışması; (2) sınıf ayrımları; (3) bölgesel ayrımlar; (4) dinsel ayrımlar (laik-dinci); (5) mezhep ayrımları (örn. Sünniler-Aleviler). Bu ayrımlar azalmadı, varlıklarını sürdürüyorlar ve bazıları artış bile gösterdi. Merkez -askeri subaylar, üst düzey bürokratlar, önde gelenler ve ilk zamanlardaki devletçi siyasetin ortaya çıkarttığı sanayiciler- ve çevre arasındaki çatışma Osmanlı devrinden kalma bir mirastır. Osmanlı toplumu da iki kategoriye ayrılıyordu: merkezde sultan, ordu ve ulema, çevrede çoğunluğu köylülerden oluşan kulları (teba). Osmanlı merkez yönetimi çevreye karşı şüphe duyardı ve hiçbir zaman bağımsız olarak örgütlenmelerine ve işlere karışmalarına izin vermezdi. İmparatorluğun merkezi ve Anadolu arasında her zaman büyük bir sosyal ve kültürel uçurum bulunurdu. İrk, din ve bölge farklılıklarına bakmaksızın tüm vatandaşların eşit ilan edilmesine rağmen. Cumhuriyetin ilk otuz senesinde merkez ve Anadolu arasındaki bu aralık kapanmadı.

Merkez bu aralığı korumaya yönelik siyasetler güttü. Anadolu'nun sosyal hareketliliği ve politikaya katılımı büyük ölçüde bloke edilmişti. Anadolu halkı 1950'lerde başlayan kentleşme hareketi ile sosyal hareketlilik kazandı. Ancak, kırsal alandan sanayi ve ticaretin gelişmekte olduğu kente göç, kırsal fakirliği kentsel fakirliğe dönüştürdü. Metropollerde, insanların standart olmayan meskenlerden ve altyapı eksikliğinden dolayı sıkıntı çektiği gecekondu bölgeleri ortaya çıktı. Üyeleri ekonomik olarak kötü, kültürel açıdan parçalanmış ve siyasi açıdan dışlanmış yeni grubu temsil ediyorlar. 1970'lerin başlarından beri sosyal kızgınlıkları aşırı siyasal eğilimler olarak ortaya çıkmaktadır. 1970'lerde devrimsel sol politik memnuniyetsizliği ve rejim karşıtı hisleri dile getirmişti. 1980'lerde ve 1990'larda İslamcılık bir protesto hareketi oldu. Bölgesel ekonomik dengesizlik ve Sünniler ile Aleviler (Şiilere dönen heterodoks bir mezhep) arasındaki mezhep çatışması siyasi gerilimi daha da karmaşık bir hale getirdi. Bunun ötesinde, rüşvetçilik iddia sosyal kızgınlığı arttırdı ve siyasi protestolara yol açtı. Bunun sonucu da siyasi bir protesto hareketine ihtiyacı olan çeşitli sosyal gruplar dâhil olarak katıldılar.

Bu hareketin taraflarının sosyo-ekonomik geçmişleri, siyasi ilgi alanları büyük bir çeşitlilik göstermektedir: kurulu bir kentsel orta ve üst-orta sınıflardan gelen bireyler ile rekab-

olan kırsal alt ve orta tabakalardan gelen geniş üniversite öğrenci nüfusu; kırdan kente göçler ve işsizlik yüzünden sayıları gittikçe artan eğitimsiz ve profesyonel tecrübesi olmayan genç şehir magandaları; yeni kent çalışanları ve alt-proleterya mensupları; proleterya konumuna itilmiş devlet memuru küçük burjuvalar; daha iyi konumda olan ve mütevazı esnaf konumunda iken, zengin tüccar, işadami ve sanayiciye dönüşen yeni orta ve üst sınıf burjuva kesim; bazı kırsal zirai kapitalistler; rejim karşıtı bir protesto hareketi arayışı içinde olan radikal entelektüeller. İslamcıların destek aldığı bazı başka gruplar: milliyetçi hareketin başarısız olduğuna kanaat getiren ve İslamcılar ile birçok ortak kültürel nitelikleri ve siyasi menfaatleri paylaştıklarını anlayan, 1980'deki askeri darbeden sonra din ve İslamcılığa dönen, Orta ve Doğu Anadolu'nun tutucu Sünni kasabalarından gelen eski aşarı milliyetçiler (ülküçüler): bölgesel/ırksal çatışmalarına İslami bir düzenin çözüm getireceğine inanan dinci tutucu Sünni Kürtlerin önemli bir yüzdesi ve solcular ile sosyal demokratların sorunlarına çözüm getirmekte başarısız olduğuna inanan bazı Alevi Kürtler, özellikle 1993'ten sonra, devlete baskı uygulamak ve pazarlık gücü kazanmak için bir yol olarak gördükleri İslami harekete katıldılar¹⁶.

Ancak, İslami hareketin tüm bu müttefikleri devlet mekanizmasını zayıflatmak (örn. bazı kürtler, protestocu entelektüeller ve radikal öğrenciler) veyahut devletin için de güç kazanmak için (örn. burjuva kesimi, marjinal kentli kesim, aşırı milliyetçi) birbiri ile uyumsuz çıkarlar güdüyorlar.

İslami Hareket İçerisine Kadınların Katılımı

Yukarıda bahsedilen çeşitli sosyo-ekonomik geçmişlerden gelen genç kadınlar İslami harekete katılarak, yeni tür baş örtülerini benimsediler –İslami hareketin simgesi olan ve ona katılmanın yöntemi olan türban. İslami hareket içinde Türk kadınlarının yer alması çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. Birçok kadın aktif olarak sokaklarda yürüyüşlere katılmakta ve gösteri yapmaktadır. Bazıları broşür veya gazete dağıtarak katılmaktadır. Gerekirse, yer altı hareketlerine de katılmaya ve cihat olarak nitelendirdikleri bir gerilla hareketinin üyeleri olmaya da hazırdırlar¹⁷. Bunun ötesinde eğitim ve propagan faaliyetleri ile insanları ayağa kaldırmaktadırlar. Para toplamak diğer bir

¹⁶ wiler genellikle merkez-sol partilere oy verirler ve laikliğe bağlıdırlar. Ancak 1994 lerinde bazı Alevi nüfuslu bölgeler (örn. İstanbul, Sultanbeyli ilçesinin Başaran esesi, Erzurum, Hınıs kasabasının Halilçavuş köyü) ezici çoğunlukla Refah Partisi- erdiler.

¹⁷ erimi genellikle kutsal bir savaş olarak nitelendirilir ve haçlı seferleri ile anıdaki cihat kavramı ise iki boyutludur; iç boyutta kişinin kendisini ve i- direrek ve temizleyerek iyi bir Müslüman olmaya çaba göstermesi, dış bo- ve İslam için çaba göstermesidir. Bu çaba esnasında savaştan başka çıkar aman savaşa baş vurulur.

katılım şeklidir. Örneğin, önde gelen kadınlar çay partileri düzenlemekte ve "kardeşlerini" (kadın arkadaşlarını) tüm dünyadaki ezilen Müslümanlar için mücevher veya para bağışlamaya teşvik etmektedirler. Bu para aynı zamanda bir siyasi partinin gereksinimleri için de kullanılabilir¹⁸. "İslamcı sanayiye" katkı yapmanın başka yöntemleri de vardır. tesettüre uygun giyim yapımında ve pazarlamasında çalışmak ta bunlardan biridir. Harekete aktif olarak katılmak sadece yukarıda belirtilen faaliyetlere katılmakla kısıtlı değildir. Kadınlar arasında sosyal değiş tokuşlar, haber ve dedikodu alışverişinde bulunmak üzere toplanmak gibi faaliyetler sık sık siyasi bir şekle dönüşmekte, özellikle seçim kampanyaları sırasında Refah Partisi destekçileri de dahil olmak üzere ev kadınları bir araya gelmekte ve İslamcıların yaptığı konuşmaları yorumlamaktadırlar. Kadınlar çeşitli siyasi hedeflerini ve menfaatlerini kovalamak için mahalle ve arkadaş gruplarını kullanmaktadırlar. Refah Partisi kapı kapı dolaşıp taraftar toplayan kadın gönüllülerine çok şey borçludur. Birçok seçim kampanyası sırasında çok kişiyi Refah Partisine oy vermek için ikna ettiler. Kadınların yaptığı katkı Refah partisinin oylarını arttırmasında ve seçimlerde kazandığı zaferlere büyük ölçüde katkı yaptı. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde ve 1995 genel seçiminde Refah Partisi tüm oyların yüzde 21.3'ünü kazandı. Daha yakın zamanda, 2 Haziran 1996 belediye ara seçimlerinde toplam oyların yüzde 33'ünü aldı.

Buradaki önemli soru şudur: bu tür faaliyetlere girerek, Türk kadın İslamcıları, 1970'lerin sonlarında gururla çarşaflarını giyen, batılılaşma taraftarı olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye karşı savaşan ve Ayatullah Hümeyni'nin başa geçmesinde önemli bir rol oynayan İranlı hemcinslerinin ayak izlerinde yürüyorlar. İran'da birçok kadın, dindar ve geleneklere bağlı olmayan, yüksek eğitim görmüş birçok kadın da dahil olmak üzere, dayanışmanın ve Şah'a karşı muhalefetin simgesi olarak çarşaflarını giydiler. Yürüyüşlerde ve gösterilerde, çarşafsız kadınlara çarşaf dağıtıldı, onlar da çoğunluğu desteklediklerini kanıtlamak için çarşafı giymeye kendilerine mecbur hissettiler. Ancak, faaliyetleri ve devrime verdikleri destek konularını iyileştirmek yerine daha da kötüleştirdi.

İran, Cezayir ve Sudan'da Müslüman kadınların İslami hareketlere katılmalarının sonucu olarak kadın karşıtı yasalar ve uygulamalar getirilmiş olmasına rağmen, neden gittikçe artan sayıda Türk kadını İslami harekete

¹⁸ Basında yer alan haberlere göre, İslami örgütler ve insani örgütler için toplanan paralar Refah partisine gitmektedir, bunun örneği de Bosna için toplanan paraların şaibeli şekilde kullanıldığını iddia edildiği Mercümek vakasıdır. Freiburg Savcısı Fluck'un iddialarına göre, Almanya'daki Türk işçilerden toplanan Bosna'ya yardım paraları "RP'nin kasası olarak bilinen Mercümek'in banka hesabına aktarılarak aklanıyordu." Savcı paraların RP'nin seçim kampanyası için kullanıldığını iddia etti. Bknz. "Almanya'daki Refah Holdingi", *Hürriyet* (21 Ağustos 1994).

destek veriyor? Bu soruya cevap verebilmek için, İslami hareketin arkasındaki sosyo-ekonomik, politik, kültürel ve psikolojik etkenler kadınların durumunun analizi sırasında göz önüne alınmalıdır.

Üst ve ortamın üstü sınıf kadınlardan söz edildiği zaman, modernleşme ve ekonomik gelişme süreçlerinin üst düzey kadınlar için avantajlı olduğu görülmektedir. Orta sınıf kadınların modern kesimi (memureler, devlet içinde çalışan küçük burjuvazi, hizmet sektörü çalışanları, vb.) belli bir yere kadar modernleşmeden yarar sağladılar, ancak gelir dağılımındaki bozulma ve reel gelirlerdeki azalma yüzünden bir çoğu proleterleştiler. Diğer taraftan orta sınıfın geleneksel kesimi; tüccar burjuvası, esnaf ve küçük burjuva birçok darbeye maruz kaldı. Esnaf ve benzer kökenden gelenler için kültürel ve ekonomik değişim varoluşlarını tehdit eden bir olgu olarak gözükmeye başladı. İslam ve modernlik arasında bir senteze ihtiyacı olan tutucu taşra tüccarları ve yeni kentli orta sınıflar, 1970'lerden beri İslami hareketin en sadık müttefiklerinden oldular. İslam ahlakını öneren tek parti olduğu için, çoğunlukla Refah Partisine oy verdiler.

Ekonomik durumdaki kötüleşme ile, İslami hareket marjinal kentli sınıftan ve gecekondü bölgelerinde yaşayan kentli yoksul kesimden daha fazla destek kazandı. Piyasa ekonomisine dayalı 1980 sonrası ekonomik gelişme gelir dağılımında keskin bir uçurum yarattı ve aşağı sınıflardaki kadınların yaşam standartlarında ve statülerinde büyük bir düşüşe yol açtı. Ekonominin kötüye gitmesi, yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranı (neredeyse yüzde yirmi) ayrıca orta sınıf kadınlar için de bir darbe oldu. Bu sosyo-ekonomik sorunlar devletin sosyal adalet sağlamaktan aciz olduğu görüşüne güç kazandırdı. Rüşvet iddiaları ve politik skandalla "güçlünün haklı olduğu" ve marjinal toplum sınıflarının ezilmeye mahkum olduğu görüşüne yol açtı. Bu da mevcut rejimin gayrimeşru olduğu ve Müslümanların Kuran'a dayalı yeni bir sosyal düzene ihtiyaçları olduğu görüşünü haklı göstermektedir. Bizim anketimiz¹⁹ birçok İslamcı öğrencinin İslami bir sistemde sosyal adaletin yeniden yapılacağına, kula kul olmaktan kurtulacaklarına ve dini açıdan kendilerini ifade etme hürriyetlerini kazanacaklarına inandıklarını göstermektedir.

Onlara göre mevcut sistem din hürriyetini kısıtlıyor ve İslam-karşıtı; aynı zamanda Müslümanları "mostazafeen" (bastırılmış ve zayıf) durumuna düşürdüğü için baskıcı idi.

Bu mantıkla birçok kadın harekete katıldı. İslami harekete kadınların verdiği desteğin sebepleri arasında, ekonomik sıkıntılar ve politik tatminsizli-

¹⁹ Narlı Nilüfer, 1995, *Kökten Dinci İslami Hareket ve Politik Sonuçları. Türk İslami Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme*. Ford Vakfına sunulan yayınlanmamış raporun gözden geçirilmiş versiyonu.

ğin yanı sıra, kent merkezlerinde okuz yazar, yüksek eğitilmiş ve para kazanan kadınların sayısının artmakta olmasına rağmen, Türk kadınlarının çoğunun statüsünde ve sosyal ilişkilerinde temelde herhangi bir değişiklik olmaması da yatmaktadır. Kentleşme ve köylerle kasabalardan metropoliten merkezlere göç ile, yaşamlardaki değerlerde ve tarzlarda hiçbir gerçek değişiklik olmadı, ancak geleneksel sosyal ilişkileri, değerleri, tutumları ve cinsiyet rolleri ile aile düzenleri dahil olmak üzere, davranış biçimlerini aynen tekrarlama eğilimi ortaya çıktı.

Metropoldeki birçok marjinal kadın yaşadıkları yoksul mahalledeki erkeklerin yönetimi altındaki geleneksel sosyal dünyalarında kendilerini hapsedilmiş gibi hissetmektedirler. Şehirdeki ilk kuşak olan daha genç kadınlar ise çatışan iki rakip değer sistemi arasında sıkışmış durumdalar –ailelerinin ve toplum ahlakının dinsel değerlerinin desteklediği geleneksel olan ile, Batılaşmış “ithal” bir kültür ile donanmış daha modern olan.– Birçoğu Batı modeline dayalı olarak kadınların bağımsızlıklarını kazanmasının Müslümanlar için geçerli olmadığını düşünüyorlar, özellikle geleneksel prangalardan onları kurtarılmış gibi gözükürken, vücutlarından istifade ettiğine ve sahte rüyalarla onları kandırarak kadınların kötü yola sürüklediğine inanıyorlar. Köle gibi Avrupa modasının taklit edilmesine karşı çıkıyor, kadınların ticari bir meta haline dönüşmesini istemiyor, “yabancı” bir kadın modelini reddediyorlar.

Alternatif olarak, İslami hareketin liderleri ve ideologları tarafından İslami kadın modelleri ortaya atılmaktadır. Hazreti Muhammed’in kızı Fatma iyilik, dindarlık ve itaatkarlığın simgesi olmuş, Peygamberin karısı Ayşe ise, dışı dönük, mücadeleci kadınların simgesi olmuştur. Bu rol modelleri kadınlar ve özellikle kırsal alan ve taşradan gelen kadınlar için, bir kimlik ve çok ihtiyaç duydukları bir savunma mekanizması sağlamaktadır. İslami değerlerin geri getirilmesi ve kamu ve özel yaşamı İslami bir modele göre yeniden düzenlemek üzere harekete geçmek, böylece ülkeyi zayıflatmakta olan sosyo-ekonomik ve ahlaki sorunların üstesinden gelecek olan tek çözümü getirmek istiyorlar.

İslamcılar yeni rol modelleri birçok kadın için çekici olmaktadır, zira İslamcılar kadınların her türlü duyurularını, cinsel, hissi ve maddi açılardan da dahil olmak üzere tatmin edebileceklerini vurguluyorlar. Kadınlara özgürlüklerini kazanmanın evin dışında çalışmalarını, böylelikle çifte istismar edileceklerini ve yalnızlığa itileceklerini anlatıyorlar. Diğer taraftan, anne ve eş olmak bir Müslüman kadın için en büyük ödüldür, o evinin kraliçesidir, kocası da ona iyi davranır ve onu memnun eder diyorlar. İslamcılar “kadınsı bir dünyada” kadınlarının mutlu olmasını istiyorlar, ancak ne zaman yardıma

ihtiyaçları olsa, kadınların harekete geçip İslami amaçlar için eylem yapmalarını istiyorlar.

Kadın karşıtları türbanı benimseyerek bu çağrıya cevap verdiler, böylelikle İslami bir kimliğe bürünmüş oldular ve İslami bir siyasi düzenin kurulmasını istediklerini ilan etme fırsatına kavuştular. Türban takarak, mevcut rejime karşı çıkanlar ile dayanışma içinde olduklarını belirtiyor, "çürümüş devlete" ve sosyal adaletin olmadığı "gayri meşru" düzene (anket yapılan İslamcılarının çoğuna göre) itiraz ediyorlardı. Aynı zamanda "günahkar Batı kültürüne" ve Müslümanların topraklarına emperyalistçe yaptıkları genişlemeye karşı itirazlarını ve dirençlerini de ifade ediyorlardı²⁰. Kendi başarılarını örterek, Müslüman kadınlar, erkeklerine geleneksel olarak erkeklere ait olan yerlerde kadınların görünmesinden dolayı tehdit altında hissetmemeleri için bir mesaj veriyorlardı: "biz özgürlük peşinde olan batılı kadınlar değiliz, biz cihatta olan Müslüman kadınıyız, İslami bir yaşam tarzı için mücadele veriyoruz."

İslamcı Türk Kadınları Nereye Gidecekler?

Yirminci yüzyılın başlarında Arap dünyasında ve Asya'da Müslüman kadınlar özgürlük arayışı içindeki bir partinin getirmek istediği bir sosyal düzenin dönüşümüne katıldılar ve oy verme hakkını getiren, eşit çalışma için eşit ücreti öngören, eğitim ve profesyonel fırsatlarını eşitleyen birçok reform yaparak kadınları özgür bırakmak üzere erkek liderleri ikna ettiler.

Ancak, Yirminci yüzyılın sonlarındaki kadın hareketi başka bir hedefe yöneliktir. Müslüman kadınlar laik veya yarı-laik politik düzenleri İslam devletlerine dönüştürmeyi amaçlayan hareketlere katılmakta, kadınların ayrı yaşamalarının ve aile ile kamu yaşamında kadınların aleyhinde uygulamaların geçerlilik kazandırılacağı bir düzen için destek vermektedirler. Bu durumun farkındalar mı?

Kapalı ve açık uçlu soruların sorulması ile eldi edilen veriler, Türk kadın İslamcılarının kurulacak olan bir İslam devletinde bazı cinsiyet ayrımcılığının olabileceğinin farkında olduklarını, ancak insan hakları sorununda en önemli konulardan birinin kadın hakları olmasına rağmen, bazı ayrımcılık önlemlerini kabul etmeye hazır olduklarını gösterdi. Verilere göre, görüşülen 500 İslamcı öğrencinin %40.4'ü "kadınların oy verme hakkının olmasını ve seçilebilmelerini" destekliyor, ve %18.4'ü İslam devletlerinde bu hakların mevcut olduğuna inanıyorlardı. Buna karşın %25.8'i kadınların oy vermesine

²⁰ 500 İslamcı üniversite öğrencisini kapsayan anket, İslami harekete destek vermenin ana sebeplerinden birinin mevcut rejimin gayri meşru olduğunu, çünkü laik bir anayasaya dayalı olduğunu, çürük ve düşüş içinde bulunduğunu görüşünü ortaya çıkarttı. Bunun çaresi ise, İslam'a dönüş değerler ile kimliği benimsemek idi. Bkz. Narlı(1995).

ve seçilmesine karşı idiler. Küçük bir azınlık ise (%2.2) kadınların oy vermesini ama seçilememesini uygun görüyordu. Bu arada büyük çoğunluğu kadın olan cevaplayıcıların önemli bir kısmı da (%11.8) kadın hakları konusundaki soruya cevap vermeyi reddettiler; bu "gayri İslami bir konu" dediler. Bazıları da İslam'da kadın hakları diye bir sorun olmadığını, "çarpık batı feministlerin" bu konuyu abartarak uydurduklarını öne sürüyorlardı. Politik ayrımcılığı kabul ederken, bazıları çok eşliliği bile kabul ederek, bunun Kuran'da yazılı olduğu için erkeklerin doğal hakkı olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca cinsiyetler arasındaki iş bölümünü de ayrımcılığa dayalı olarak haklı görüyorlardı. Örneğin regl olan kadınlar psikolojik açıdan zayıf oldukları için, kesin ve adil kararlar veremiyorlar, bu yüzden kadınlar yetki ve yargı içeren konular uygun değildirler.

Siyasal düzeni değiştirmek isteyen İslami hareket kadınların baskı altında tutulması konusunu hiç açmıyor, sadece kadınların anne ve eş olarak rollerinden bahsediyordu. Geçmişte Refah Partisi kadınların sorunlarının ele alınması için ayrı bir bakanlığın kurulmasına karşı çıktı ve bu fikrin mimarını ailenin önemini göz ardı etmekle suçladı²¹. Türkiye ve Ortadoğu'daki bazı İslamcı kadınlar cinsiyet eşitliği konusunu ortaya atmanın hareketi ikiye bölebileceğini ve davayı tehlikeye atabileceğini düşünüyorlar. Ayrıca otonom bir Müslüman kadınlar hareketi ile İslami hareketi değişikliğe uğratmak da istemiyorlar. Onlar için en önemli hedef erkeklerin en son hedeflerine ulaşış İslami devleti kurana kadar davalarını savunmak. O zamana kadar, kenara çekilerek ikincil roller ve konumlar üstlenip erkeklerini desteklemeye razılar. 1995 genel seçimlerinde hiçbir kadın aday olmamasını Refah Partisinin kadın taraftarlarının neden tepkiyle karşılamadıklarını bu açıklıyor.

Ancak, İslami rejimlerde yaşamakta olan ve İslami hareketlere katkı yapan birçok kadın, dinin özgürlükten çok, bir baskı aleti olarak kullanıldığını anlamaya başladı. Bu anlayışla İslam kapsamında bir feminist teoloji disiplini geliştirmeye başladılar²². Bazı Müslüman kadınlar, kadınlarla ilgili olumsuz fikir ve tutumları içeren teolojik varsayımların bilimsel olarak incelenmesini destekleseler de, diğerleri bu girişimlere ihanet gözü ile bakıyorlar.

Bu tartışmalar ve gelişmeler Türk Müslüman kadınlarını nasıl etkileyecek? Türk kadınlarının İslam adına kadın karşıtı yasaları onaylaması olası mı? Öyle zannediyorum ki, Türk kadınları yaşamlarının birçok yönlerinde mo-

²¹ Bkız. Türkiye (15 Şubat 1992). Osman Bengi'nin "Aileye Son Darbe" adlı makalesi.

²² Pakistanlı Prof.Dr.Riffat Hassan feminist teoloji konusunda Müslüman feministlerin bir örneğidir. Bkız. yukarıda.

dernleşmeyi sağlayan ve Batı laik eğitiminin²³ girişine yol açan 1839 Tazminat devrenin başlangıcından beri çok yol katettiler.

Eski din adamlarının ve tarikat şeyhlerinin muhalefetine rağmen, büyük liderleri Mustafa Kemal'e olan güvenleri sayesinde, halk büyük oranda Atatürk reformlarını destekledi. Laik reformların hedefi ülkenin modernleşmesiydi, modernleşme ise batılılaşma ile eşanlamlıydı. Batıya karşı İslam'ın kılıcı olarak görev yapmış olan Türkler şimdi de isteyerek batılılaşmaya çalışıyorlardı. 20'nci yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa'nın sömürgesi olan bir çok Müslüman ülkede olanların aksine, sömürgelere ait güçlerin zorlaması ile değil, ilk defa olarak demokratlaşmayı ve Batılılaşmayı insanların isteyerek seçtiği bir ülkede iki yüzyıldır Türk kadınları eşit haklar için mücadele veriyorlardı.

Şimdi de kadınların eğitimde ileriye gitme, stratejik açıdan önemli işlere ve konumlara ulaşma ve elde tutma, karar verme sürecini etkileme zamanı artık gelmiştir. Çeşitli sosyal gruplardan ve sınıflardan gelen büyük sayıda kadının bilinci, Türk toplumundaki statülerini iyileştirme yönünde geriye dönülemez bir şekilde şekillenmiştir. İktidara geldikleri takdirde, İslami güçlerin kadınların ayrı bir dünyaya itilmelerini ve yaşamlarını evlerinin içine kısıtlamalarını istemeleri olası değildir. Sosyal yaşamda ve politik arenada İslami hareketin artan etkisinin sonucu olarak kadınların konumunda olumsuz bir gelişme olduğu takdirde, kadınlar karşı koymak üzere şimdiden örgütlenmeye başlamışlardır. Birçok kadın STK'sı, gayri resmi olarak örgütlenmiş kadın grupları ve kendilerini laik demokratik bir Türkiye emeline adanmış olanlar İslamcılardan gelebilecek olan anti-laik, anti-demokratik ve cinsiyet eşitliği karşıtı olgulara karşı bir hareket başlatmışlardır.

²³ Tanzimat devrinde geleneksel İslami medrese öğrenimi ve sosyal yaşamı düzenleyen bir çok İslami geleneksel adet yaygındı. Bundan sonra genç Cumhuriyetin ilk yıllarında medeni hal, aile ve miras kanunu dahil tüm yasal sistem Atatürk'ün reformları ile laikleştirildi. Medrese öğrenimi feshedildi ve 1924 Tevhidi Tedrisat Kanunu ile laik temelde bir öğrenim sistemi kurulmuş oldu. 1926'da Şeriat kanunları yerine İsviçre Medeni Kanunundan alınan yeni bir Medeni Kanun yasallaştı.